

Historische ecologie in Limburg

De laatste getuigen... geheugen van het landschap

Inleiding

01.

In opdracht van de Provincie Limburg
met de steun van Erfgoedcel Mijn-Erfgoed
uitgevoerd door Regionaal Landschap Lage Kempen

Colofon

Auteurs: Arnout Zwaeneoel, Joël Burny, Ruben Jarych, Eric Cosyns & Dries Tys

Wijze van citeren: Zwaenepoel, A., Burny, J., Jarych, R., Cosyns, E & Tys D. (2014). Historische ecologie in Limburg. Inleiding. Regionaal Landschap Lage Kempen i.s.m. VUB en wvi, in opdracht van de Provincie Limburg, met de steun van Erfgoedcel Mijn-erfgoed, p.)

Begeleiding: Ilse Ideler, Jos Gorissen, Leen Gos, Klara Hermans, Bart Paesen, Joep Fourneau, Dries Gorissen, Martin Hermy, Jan Nuijens, Guido Pirotte, Huig Deneef, Johan Van Den Bosch, Myriam Van den Broeck, Bert Van Doorslaer, Jan Stevens.

Januari 2014.

Inleiding

Kadering van de interviews en het onderzoek

Sinds de jaren '60 wordt een zeer sterke achteruitgang van de biodiversiteit vastgesteld in de Limburgse Kempen. Deze achteruitgang komt overeen met een periode waarin de industriële revolutie het landschap op zeer korte tijd zeer sterk veranderde. Het eeuwenlang vrij stabiel gebleven landgebruik veranderde verregaand. Soorten die aangepast waren aan dat vrij 'constante' landschap, verloren snel terrein (letterlijk en figuurlijk). Om de achteruitgang van de biodiversiteit beter te kunnen ombuigen is het uitermate belangrijk te weten welke wijzigingen een negatieve impact hadden. Wat we vernemen uit mondelinge bevestigingen, laat toe de geschreven bronnen op belangrijke vlakken aan te vullen. Het reconstrueren van een historische referentiesituatie uit de 'ongeschonden situatie' zal een belangrijke insteek zijn bij het ecologisch herstel.

De onderzoeksvraag kadert binnen een veel groter debat binnen het landschapsdomein. Zo heeft Antrop (2003) het over:

"The profound transformation of most landscapes since the Second World War is characterized by a loss of diversity, an increasing homogeneity and a fundamental break with the past".

Dit verlies van diversiteit moet volgens vele onderzoekers tegengegaan worden. Zo heeft Austad (2000) het over:

"the preservation of inherent landscape qualities and values related to biodiversity, habitats and water, and to the cultural heritage. This can only be achieved when the traditional practices, local customs and functions that created these values can be understood and maintained."

Dit rapport probeert een bescheiden bijdrage te leveren aan bovenstaand debat. Het doel van het rapport is dan ook om lokale gebruiken en functies van landschappen beter te begrijpen. Losstaand van het feit of deze gebruiken en functies ook onderhouden moeten worden. Dat is het werk van natuurbeheerders, die de waarde van onderstaande informatie het beste naar waarde weten in te schatten in hun respectievelijke gebieden.

Eveneens moeten we vermelden dat dit onderzoek ook gebruik maakt van een geografisch kader aangereikt door de Provincie Limburg, die tevens de opdrachtgever is van onderstaand onderzoek. Het spreekt dan ook voor zich dat het geografische kader van de GLE's belangrijk is voor de ruimtelijke dimensie van het onderzoek.

Om een einde te maken aan de achteruitgang van de biodiversiteit in Limburg ontwikkelde de provincie een gebiedsgerichte werking, onder andere de Grote Landschappelijke Eenheden (GLE's) staan centraal in deze aanpak. GLE's zijn gebieden die omwille van gemeenschappelijke landschapskenmerken, de aanwezige natuurwaarden en de bodemsamenstelling een eenheid vormen. Limburg telt elf grote, herkenbare regio's. Landschappen gaan niet abrupt over van het ene type in het andere. De GLE's hebben dus ook geen scherpe grenzen. Ze vallen bovendien zelden samen met de gemeentegrenzen¹.

¹ <http://www.limburg.be/gle>

Allendaagse handelingen

Om de typische kwaliteiten van de GLE-gebieden te verhogen, is een optimale kennis van de historische achtergrond van die gebieden belangrijk. Het referentiebeeld dat de meeste natuurbeheerders die nu actief zijn hanteren, is het beeld van het landschap na WOII, een periode waarin het pre-industriële landschapssysteem reeds sterk in verval was. Meer kennis over dit 'intacte' landschap van voor WOII is echter nog wel aanwezig bij de oudste levende getuigen uit dit gebied: de tachtigjarige en oudere bewoners, gebruikers en bewerkers van het pré-industriële Limburgse landschap.

Omdat de 'alledaagse' handelingen inzake landgebruik in de pre-industriële periode zelden in traktaten, verslagen en andere geschreven bronnen neerslag hebben gevonden, zijn we aangewezen op interviews met deze laatste getuigen. De generatie °1920-1935 kent de praktijk van leven en werken in dit landschap en heeft de ervaring met de landschapselementen en ecologische context die wij nu in een sterk getransformeerde relictvorm via beheersplannen trachten te bewaren en versterken. De fauna- en florakennis van deze mensen kan ons een beter inzicht geven in de samenhang tussen "traditioneel" beheer en de als traditioneel en inheems ervaren biodiversiteit. Deze authentieke getuigenissen kunnen heel wat voeding geven aan het samenbrengen van het gebiedsgerichte en het soortgerichte beleid, zodat een optimaal biodiversiteitsbeleid kan worden nagestreefd. Zo leverde gedetailleerd onderzoek met bevraging van ouderen over het knotten van eiken in Lummen een belangrijke input voor het praktisch werkboek voor het knotten van eiken, uitgegeven door RLLK. Ook in de IJzer- en Handzamevallei werd recent door ANB en de West-Vlaamse intercommunale (Zwaenepoel 2009) een omvangrijk document uitgegeven dat vertellingen en anekdotes van oude streekbewoners als vertrekpunt neemt om het valleigebied te herstellen.

Belang van deze kennis

Willen we de gewenste streekeigen biodiversiteit herstellen en reconstrueren, dan moeten we weten wat de sleutelfactoren zijn voor deze ecologische diversiteit en wat de relatie was tussen landschap, landgebruik en ecologie. Gedetailleerde kennis over de structuur en het gebruik van en de ervaring met dat vroegere landschap is daarbij essentieel: hoe zag de omgeving er precies uit? Hoe werd het land 'gebruikt' (wat we nu beheer noemen)? Waar kwamen die soorten precies voor? En hoeveel zaten er per oppervlakte? Mensen die dag in dag uit in dit landschap leefden en er afhankelijk van waren, kunnen dit vaak zeer gedetailleerd beschrijven. Die kennis, die beeldvorming is enerzijds waardevol 'an sich'. Als ze nu niet wordt gedocumenteerd, zijn we ze voorgoed kwijt. Het levert ons een zeer boeiende en levende blik op onze eigen geschiedenis. De getuigenissen geven ons een tijdsbeeld van een generatie en een landschap. Dit kunnen doorgeven versterkt in grote mate het gevoel van verbondenheid met de omgeving. Iets waar veel mensen – zeker in deze mobiele tijden – naar op zoek zijn. Die verbondenheid is ook nodig om draagvlak te versterken voor behoud van en investeringen in de natuurlijke kwaliteiten van het landschap. Met dit project willen we een historisch beeld schetsen van het landschap en de wijze waarop het dagelijks leven van de gewone mensen vervlochten was met het beheer van het land.

Zoals hierboven vermeld wordt, waren de jaren 50-60 het kantelmoment van een zogenaamd traditioneel naar een industrieel, modern landschap. Deze transitie is echter

niet als een deus ex machina op het Limburgse landschap neergedaald. Ze kadert in het veel grotere evolutie van modernisering van onze maatschappij. Het Limburgse landschap is zoals alle landschappen in West Europa een cultureel landschap. Veranderingen in het landschap zijn altijd het gevolg van veranderingen in menselijke samenlevingsvormen, dus van historische evoluties.

Landschap is met andere woorden permanent in beweging. In een breder kader kunnen we stellen dat onderstaand onderzoek de veranderingen probeert te duiden van een welbepaald 'sociaal-agro-systeem' of een 'etno-ecosysteem'. Beide begrippen behandelen hetzelfde maar met andere accenten. Een etno-ecosysteem is een term afkomstig uit de antropologie.

"Ethnoecology is the scientific study of how different groups of people living in different locations understand the ecosystems around them, and their relationships with surrounding environments. It seeks valid, reliable understanding of how we as humans have interacted with the environment and how these intricate relationships have been sustained over time." Nazarea (1999).

Het is een zeer breed concept dat handelt over de manier waarop mensen verbonden zijn met hun omgeving, hoe zij de begrippen (niet hoe de onderzoeker die begrijpt) en ze deze beheren. Oorspronkelijk werd het concept enkel toegepast bij onderzoek van zogenaamde 'savage' culturen. Maar het leent zich even goed voor onderzoek naar traditionele kennis in westerse samenlevingen. Vooral de milieucentrale houding van het concept maakt het bruikbaar voor onderstaande studie.

Een social-agrosysteem legt andere klemtonen voor hetzelfde concept. Thoen et al (2006) omschrijft het als volgt:

"A social agro-system is a rural production system based on region-specific social relations involved in the economic reproduction of a given geographical area"

Hier is het al veel duidelijker toegepast op een productiesysteem met de nadruk op sociale relaties. Het is echter de toepassing op landschap waarvoor we het in deze indeling vermelden. Thoen et al. (2006) merken op dat:

A. Specific social-agro-systems correspond to specific landscapes.

B. Changes in the structural characteristics of social agro-systems were reflected by changes in the cultural landscape.

Concreet toegepast op dit project kunnen we stellen dat het 'traditionele' kempische etno-eco of social agro system (zie verder), een bepaald landschap met zich meebracht. Zodra het systeem vanaf het einde van de 18de eeuw onder druk begint te staan en in een stroomversnelling begint te veranderen vanaf de jaren 1950 gaat het landschap eveneens transformeren. De praktische implicatie van deze transformatie is DE onderzoeksvraag van dit rapport.

We zullen hieronder echter telkens de term 'etno-ecosysteem' hanteren omwille van de "milieucentrale" houding van het concept. Net omwille van de grote volatiliteit van etno-ecosystemen, en hun invloed op landschappen, is het uitermate problematisch om een lijn te trekken tussen enerzijds een traditioneel landschap en anderzijds een modern industrieel landschap. Ook het traditionele landschap hoort toe aan één specifieke tijd en

plaats. De uitgestrekte heidevelden hebben niets sinds mensenheugenis de Limburgse zandgronden bedekt. Ze zijn enkel het gevolg van een welbepaald etno-ecosysteem uit één bepaalde periode op één bepaalde plaats. Simpelweg het 'traditionele' landschap afbeelden als een eeuwig onveranderbaar, strookt niet met de werkelijkheid. Ook binnenin hetzelfde etno-ecosysteem doken doorheen de tijd veranderingen op in milieu of demografie waarop mensen moesten reageren indien ze wensten te overleven. Deze veranderingen zijn ook doorheen de zgn 'traditionele' landschappen merkbaar.

Het landschap, elk landschap is dan ook steeds eigentijds. Het is het resultaat van hoe mensen in dat landschap in de eigen tijd omgaan met de materiële ruimte en de ecologie. De mens gebruikt hierbij het overgeleverde landschap, maar enkel in zoverre dat het relevant is voor de doelen die men zich stelt. Zijn er delen en aspecten van het overgeleverde landschap die relevant zijn in de eigen tijd, dan worden ze verder bewerkt, hernomen, continu ingericht. Zijn er delen van het overgeleverde landschap die naar de eigen doelstellingen overbodig zijn, dan zullen ze verdwijnen. Landschappen zijn dan ook het resultaat van eigentijdse etno-ecosystemen en als zodanig in permanente evolutie. Elke bewoner, bewerker, beheerder transformeert het landschap met de aangeleerde en ervaren bagage die het landschap en de ecologie hem of haar aanleveren, maar ook met bepaalde verwachtingen voor de toekomst.

De zogenaamde transitie van de jaren 60 in het landschap van de Kempen is zo ook te kaderen in een veel langere evolutie. Sinds het einde van de 18de eeuw, lag het 'traditionele' landschap al onder vuur. Geleidelijk aan probeerde allerlei groepen en instellingen meer grip te krijgen op de 'woeste gronden' van de Limburgse Kempen, om ze te 'ontginnen' en 'productief' te maken.

Zo zien we dat de 19de- en 20ste-eeuwse commercialisering van wat landschap en ecologie voortbrachten, leiden tot intensivering van bepaalde 'traditionele' landgebruiken en dus zorgen voor een op het verleden, beleefde, ervaren landschap gebaseerde transformatie van de ruimte. Het door ons als traditioneel ervaren landschap was met andere woorden al grondig vervormd voor de jaren 60. De transformatie sindsdien staat recht evenredig in verband met de afname van het percentage mensen actief in de landbouw, dewelke op haar beurt weer in verband staat met de schaalvergroting van de landbouw.

De industrialisering van de economie en dus van de organisatie van het leven, zorgde dus voor een veel verregaandere transformatie. De plaatsen van belang worden de industriële inplanting, waar loonarbeid wordt verricht en het woonhuis, waar men rust. De beleving en het gebruik van de ruimte wordt dus helemaal anders, waardoor het bestaande landschap volledig onder druk komt en zwaar getransformeerd zal worden. Het verleden, ervaren, beleefde landschap uit de pre-industriële fase, met een zeker belang van de ecologie, is plots veel minder relevant en betekenisvol voor de strategieën voor de toekomst en komt dus zwaar onder druk te staan.

Enkel als vrije tijds ruimte zal dit oude landschap, of wat ervan over blijft, zijn rol spelen. De relictten die relevant zijn, of passief en haast fossiel overgeleverd werden, ontleen hun relevantie eveneens aan eigentijdse waarden, al hebben ze ook een grote referentiewaarde. Hoewel ook deze landschappen dus eigentijds zijn, en vanuit eigentijdse motieven beheerd en beleefd worden, bevatten ze dus relictten en signalen die toelaten het oudere landschap en landschapsgebruik te kunnen analyseren. Landschappen zijn dus als archeologische sites, waar getransformeerd relictten ontdekt en

bestudeerd moeten worden om verleden situaties te kunnen begrijpen. Dit betekent overigens ook dat landschap nooit hersteld kan worden, omdat ook elke 'restauratie' uitgaat van het eigentijdse en getransformeerde landschap met verwachtingen voor een nieuwe toekomst: nl. het brengen van het landschap en de ecologie bij een soortendiversiteit die aanleunt bij de pre-industriële periode, maar omwille van ecologische waarden van nu.

We kunnen dus vaststellen dat het maken van een dichotomie tussen traditioneel en modern landgebruik zeer moeilijk hard te maken is. We zullen immers zien hoe de twee vaak moeiteloos in elkaar overgaan. Voorbeelden zijn legio. Zo kwamen we te weten hoe plaatselijke boeren dennennaalden als strooisel uit de dennenbossen haalden voor hun potstallen. Een prachtig voorbeeld van hoe een 'modern' landschap (houtproductie dennenbos) evenzeer onderhevig was aan traditionele gebruiken.

Toch gooien we de opdeling traditioneel/modern niet geheel overboord. De veranderingen in het landschap zijn gewoonweg te significant om niet te kunnen spreken van een verandering. Het is net deze verandering die we proberen vast te stellen, om uiteindelijk een duidelijk historisch gefundeerde kennis te verwerven van zowel traditionele als moderne gebruiken van het Limburgse landschap. Dankzij dit onderzoek komen we dus niet enkel te weten om welke handelingen het gaat en hoe ze uitgevoerd werden. We kunnen bestuderen hoe de omvorming precies gebeurde. Hoe verliep de omvorming van grote heidegebieden in landbouwgrond, grasland of dennenbossen. Hoe gebeurde de transitie van een traditionele naar een moderne viskweek enz.

Eveneens moeten we aanhalen dat delen van het zogenaamde 'traditioneel' landgebruik reeds verdwenen waren vooraleer onze zegspersonen het levenslicht hadden gezien. Dit was bijvoorbeeld het geval met gebruik van houtwallen met eikenhakhout. Die nauwelijks becommentarieerd werden in de interviews. Het gebruik van steenkool was ondertussen al zo ingeburgerd waardoor verwarming met hout van hakhout reeds was weggevallen.

Doelstellingen

Beknopt samengevat werd doorheen de rapportage van het onderzoek rekening gehouden met de volgende doelstellingen.

- 1) het kort in beeld brengen van het 'traditionele' landschap.
- 2) het in kaart brengen van landgebruik en wijzigingen in landgebruik
- 3) het in kaart brengen van 'alledaagse handelingen' inzake landbeheer
- 4) vaststellen van "key-factors" voor soort en biodiversiteit

Methode interviews

Selectie van te interviewen personen

Op basis van suggesties van RLLK, en in tweede instantie ook van de geïnterviewde zegspersonen zelf werden een reeks bewoners van het studiegebied geïnterviewd via een min of meer gestandaardiseerde methode. De selectie van informanten gebeurde via de segmentatietechniek (Schuyten et al., 2002). Dit houdt in dat een zo breed mogelijke waaier van invalshoeken wordt gebruikt. De informanten kunnen als experts worden beschouwd op hun terrein (Leeuwis, 2000). Voor ons onderzoek werden de bewoners

hoofdzakelijk geselecteerd op basis van hun leeftijd en hun beroep of hobby met relevantie tot het traditionele beheer van het studiegebied. Bij voorkeur worden de oudste bewoners geselecteerd die ons nog kunnen te woord staan. Het bestek hanteert het geboortjaar 1930 als limiet voor de te selecteren personen (geboren tot en met 1930). Er worden minstens 20 gesprekken en minimum 15 interviews gevraagd.

Als beroeps- en hobby-activiteit van de te interviewen personen wordt in het bestek een onderscheid gemaakt voor de verschillende grote landschappelijke eenheden. Voor Bosland wordt gemikt op bosbouwers en bosarbeiders (omzetters van heide naar dennenbos). Voor de Wijers wordt gemikt op viskwekers, jagers, rattenvangers en grootgrondbezitters/landadel (eigenaars en gebruikers van vijvercomplexen). Voor de Hoge Kempen wordt gemikt op molenaars (kennis m.b.t. de bijzondere kunstmatige beken in de flanken van het Kempisch plateau), bewoners van heidegehuchten, imkers en korven zetten op de heide.

Het bestek schrijft voor dat de informanten merendeels via tussenpersonen benaderd moeten worden. Gezien hun hoge leeftijd is dit een tussenstap die enige tijd koste, maar die meer garantie geeft op het toezeggen in een gesprek, laat staan in het mogen fotograferen of filmen van de vaak 90plussers. Waar mogelijk voor de oude getuigen, werd een terreinbezoek ingepland. De interviews werden eveneens opgenomen door een audiorecorder en volledig uitgeschreven. Dit materiaal zal bewaard worden op het Regionaal Landschap Lage Kempen.

Vragenlijst bij de interviews

De interviews werden halfgestructureerd opgenomen. Dit betekent dat ze als leidraad een aantal topics hebben, die gebaseerd zijn op relevante literatuur en gebiedskennis van de auteurs (Schuyten et al. 2002), later ook op basis van informatie uit de eerdere interviews. Aangezien het om een eerder beeldvormend onderzoek gaat, wordt hier de voorkeur gegeven aan een minder formele, halfopen interviewtechniek, die echter voor de doeleinden van deze studie zeer geschikt is gebleken (zie ook Jacobs 2004, Zwaenepoel et al. 2009, Zwaenepoel & Verhaeghe 2011).

De vragenlijst heeft vijf grote rubrieken. De eerste rubriek concentreert zich op vragen over de geïnterviewde persoon. De tweede rubriek vraagt over vegetatiebeheer (heidebeheer, bosbeheer, beheer van water- en oevervegetaties, hooien, begrazing, bemesting, herbicidengebruik, inzaaien, branden). In de derde rubriek werden vragen met betrekking tot het waterbeheer aan bod komen: beheer van visvijvers, beheer van kunstmatige beken in de flanken van het Kempisch plateau, ontwatering, bevoeiing, vragen met betrekking tot waterlopen, vragen met betrekking tot watering. Een vierde rubriek stelt vragen met betrekking tot fauna: vissen in de visvijvers, ratten, bijen, de typische grazers als schapen en koeien op de heide, wilde dieren in de heide: hagedissen, hazelwormen, krekels, vogels, ... Daarop aansluitend volgden de vragen met betrekking tot vissen, jagen, stropen, vogelvangst. In een vijfde rubriek werden vragen met betrekking tot flora gesteld: plantensoorten werden op foto of tijdens een veldbezoek getoond, er werd eveneens gepolst naar heidesoorten, al dan niet geplante struik- en boomsoorten op de heide, gras- en kruiden, hagen, fruitbomen, Deze vragenlijst is gebaseerd op de lijst die ook in de IJzervallei voor een analoog onderzoek gebruikt werd (Zwaenepoel et al. 2009; Zwaenepoel & Verhaeghe 2011) en werd ook afgetoetst worden aan de vragenlijsten die Burny gebruikte bij zijn onderzoek in de Kempen (Burny 1999). Met de vragenlijst werd soepel omgesprongen. Niet alle personen

kregen de volledige lijst te verwerken. Dat hangt van hun persoonlijke kennis en interesse af en de tijd die ze op dat moment beschikbaar hebben. Toch werd meestal gepoogd de volledige lijst te doorlopen, waarbij snel over die vragen heen wordt gegaan, waarop de mensen geen antwoord kunnen geven.

Deze werkwijze zou de indruk kunnen geven dat de interviews op een niet consistente wijze worden afgenomen, dat is echter niet het geval. Alleen is het zo dat door de breedte van het onderzoek de geïnterviewde personen bijna onmogelijk op alle vragen een antwoord kunnen geven. Daarnaast lijkt het ons ook belangrijk om relevante informatie die toevallig tijdens een interview naar boven komt ook nadien nog bij andere personen te toetsen. Bij een eventuele statistische verwerking van de interviews moet hiermee uiteraard rekening worden gehouden. Zoals reeds aangegeven werd, is het voor dit onderzoek belangrijker om een zo goed en gedetailleerd mogelijk beeld te krijgen van de voor natuur en landschap van de Wijers, Bosland en Hoge Kempen relevante gebruiken en gewoontes. In dat opzicht zijn minder formele interviews minstens even valabel en goed te gebruiken dan zeer gestructureerde interviews met een rigide vragenlijst, die vaak bedoeld zijn voor verdere statistische verwerking (Neis et al., 1999).

Aantal te interviewen personen

Het bestek vermeldde een zeer gering aantal interviews als minimum (15 interviews, 20 gesprekken) voor het gehele project. Ter vergelijking: Zwanenepoel (2009) maakte voor zijn onderzoek in de IJzervallei met 48 personen een afspraak voor een interview. Doordat er meestal meerdere mensen aanwezig bleken te zijn, werden uiteindelijk 89 personen geïnterviewd. Bij de verwerking tot een boek nadien werden nog eens 11 bijkomende interviews afgenomen, zodat uiteindelijk 100 personen geïnterviewd werden, gespreid over ruim twee jaar tijd. Ook Burny (1999) werkte voor de Limburgse Kempen met een veel groter aantal interviews. Vandaar dat de onderzoekers ook opteerden om zo veel mogelijk mensen te interviewen, zonder in te boeten aan de kwaliteit. Er zijn uiteindelijk 11 personen voor de hoge Kempen, 10 personen voor de Wijers en 9 voor bosland geïnterviewd. Een totaal van 30 zegspersonen liggen dus aan de basis van die project.

Bandopname

De interviews werden zoveel mogelijk op een digitaal schijfje opgenomen worden. Dat bevordert een correcte weergave van het gesprek nadien. Het liet ook toe om eventuele taalbarrières (Limburgs dialect) te overwinnen. Al viel dit al bij al goed mee te vallen. De meeste zegspersonen wisten zich in een duidelijk algemeen Nederlands uit te drukken. Op het gebruik van enkele lokale naamgevingen na, was er geen extra vertaling nodig. Voor de klankopnames werd bij het onderzoek een kleine digitale bandopname toestel gebruikt, dat eenvoudig op de tafel kon gelegd worden tussen interviewer en geïnterviewde in. Een aparte micro (die eventueel kan bijgeleverd worden) bleek hierbij niet nodig. Geen enkele geïnterviewde uitte bezwaar tegen het gebruik van opnameapparatuur en liet er zich blijkbaar ook niet door beïnvloeden. Vooraleer het eigenlijke interview te starten werd expliciet gezegd dat het interview zou worden uitgetypt voor een intern rapport, maar dat de tekst niet letterlijk en integraal zou worden gebruikt in het eindrapport. Tegelijk werden constant nota's genomen, om bij verlies van de klankband of technische problemen met de klankband toch zoveel mogelijk informatie te kunnen reconstrueren. Hierbij biedt de vragenlijst uiteraard een handig

middel om het schrijven enigszins te kunnen beperken, omdat de vragen al uitgeschreven zijn.

Terreinbezoek

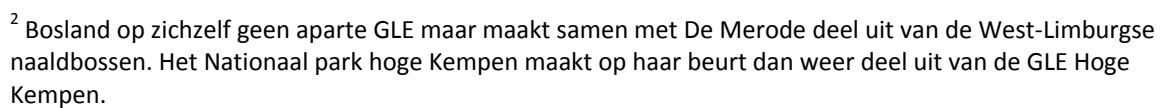
Indien de tijd en de gezondheid van de geïnterviewde personen het toelaten, werd aansluitend op het interview, of via een extra bezoek, ook een terreinbezoek gebracht aan het gebied waarover de informanten vertellen. Veelal overdenken de informanten hun verhaal nog eens bij dat bezoek en corrigeren ze zichzelf bij tal van zaken, doordat de visuele context andere herinneringen oproept. Tegelijk wordt het verhaal voor de onderzoeker veel tastbaarder. Er kunnen foto's gemaakt worden. De onderzoeker kan zichzelf van de correctheid van het verhaal vergewissen en wordt aangespoord om nieuwe vragen te stellen bij wat er op het terrein te zien is. Veel ondervraagde personen in de IJzervallei hadden moeite zich op een kaart te situeren. Op het terrein zelf kunnen veel vlotter aanduidingen gegeven worden.

Betrouwbaarheid, validiteit en triangulatie

Miedema (1988) en van IJzendoorn (1988) maken een onderscheid tussen technische en argumentatieve betrouwbaarheid. Technische betrouwbaarheid duidt op de exacte vaststelling van de mate van herhaalbaarheid van een bepaald facet van het onderzoek. Argumentatieve betrouwbaarheid is er wanneer de exacte herhaalbaarheid niet kan bepaald worden, terwijl er toch niet-kwantitatieve aanwijzingen kunnen gegeven worden van de herhaalbaarheid van het onderzoeksproces (Van IJzendoorn et al. 1986). Aangezien in dit onderzoek gekozen is voor de half gestructureerde interviewtechniek (met een basislijst van vragen), is het beter de 'trackability' (navolgbaarheid) in plaats van de herhaalbaarheid als beoordeling te gebruiken (Smaling, 1987). Deze navolgbaarheid geldt zowel voor het verzamelen als het analyseren van de gegevens. Bij het analyseren van de gegevens kan soms ook de technische betrouwbaarheid nagestreefd worden, zoals bij het indelen in abstracte categorieën (i.e. de codering). Om al deze redenen zijn in voorgaande paragrafen al omstandig de gevolgde interviewtechniek en -omstandigheden toegelicht. Daarnaast wordt er over gewaakt dat alle interviews zorgvuldig en volledig worden omgezet naar beluisterbare digitale bestanden en uitgetypt zodat op elk moment controle van gegevens en toegepaste technieken te achterhalen is.

Triangulatie is een manier om informatie op geldigheid te toetsen. Dat kan gebeuren door de informatie, in dit geval uit de interviews, te vergelijken met minstens twee andere bronnen. Op die manier kan de waarde van de verkregen informatie ingeschat worden. Triangulatie zal in dit onderzoek ondermeer gebeuren tijdens de interviews zelf, waar bepaalde informatie, waarover we zelf twijfels hebben, ook aan andere geïnterviewden wordt voorgelegd. Uiteraard werd de informatie uit de interviews ook getoetst aan literatuurgegevens en de informatie uit archiefonderzoek.

Het bestek schetste kort drie belangrijke grote landschappelijke eenheden: de Wijers, Bosland en nationaal Park Hoge Kempen².

De wijers

Het gebied 'de wijers' is in gang gezet door het agentschap natuur en bos als een ecologisch impulsgebied voor het vijvergebied in Midden-Limburg in 1997. Onder de coördinatie van de Vlaamse Landmaatschappij en andere partners werd uiteindelijk het gebied de Wijers opgericht in 2010. De naamgeving van het gebied 'wijers' is een weggever over het belang van de vele vijvercomplexen in het gebied. Toch is er niet zoveel geweten erover.

Voor de historische ecologie van Vijvergebieden in Midden-Limburg bestaat nauwelijks andere informatie dan diegene die is neergelegd in deel 5 van hoofdstuk 2 in Burny, 1999, Bijdrage tot de historische ecologie van de Limburgse Kempen. Daar is 17 bladzijden info te lezen die verschillende aspecten van aanleg en beheer van viskweekvijvers belicht. De informatie is voor het leeuwendeel verzameld in het natuurreservaat De Maten te Genk-Diepenbeek. In het wijers onderdeel van dit onderzoek wordt er door dezelfde auteur verder gekeken naar de vijvercomplexen in Zonhoven en Bokrijk. Waarin vooral de moderne beheerstechnieken alsook de geringe leeftijd van veel vijvers als belangrijkste conclusies tevoorschijn kwamen.

Collectie heemkundige kring Zonhoven

Bosland

Sinds kort worden het Domein Pijnven (Eksel) en een aantal daaraan palende grote dennenaanplantingen op initiatief van het Agentschap voor Natuur en Bos als "Bosland" aangeduid. De kern daarvan is het grote domein Pijnven, dat in het eerste decennium van de 20ste eeuw als een staatsinitiatief bij de ontginning van de heide was opgezet. Daarvoor waren enkele honderden hectare heide, met daarin vennen en grote landduinen door Waters en Bossen gekocht van de gemeente Eksel. Aangezien deze dennenbossen tegenwoordig de toon aangeven in het Bosland zullen het de aanplantingen zijn die centraal staan in dit deelrapport.

Dennenaanplantingen kwamen praktisch niet voor in het 'traditioneel' landgebruik van de Kempen. Het deelrapport handelt dus voornamelijk over de genese van een 'traditioneel' naar een 'modern' landschap. In het rapport wordt het duidelijk in welke mate het pijnven een schoolvoorbeeld was van een veel bredere maatschappelijke ontwikkeling. Het betreft immers een gebied dat rechtstreeks ontgonnen werd door de centrale overheid. De ontginning moest als het ware een bruggenhoofd vormen om de, in de fysiocratische tijdsgeest, nutteloze heidegebieden productief te maken. Het Pijnven was een wezenlijk openluchtlaboratorium waar nieuwe soorten, bemestingen, grondbewerkingen enz. volop konden getest worden.

Deze rol bleef het Pijnven lang vervullen. Doorheen de vroege twintigste eeuw probeerden de bosbouwers hun opbrengst te verhogen. Bosbouw die vooral gebaseerd moest zijn op de wetenschap. Dit positivistische geloof komt sterk naar boven in verscheidene beheers- en onderzoeksdocumenten. Zo schreef J.E. Rogister in een rapport in opdracht van waters en bossen in 1959 in zijn inleiding:

"In de loop van de laatste jaren heeft de bosbouwplanning zich sterk geperfectioneerd, voornamelijk onder invloed van het toegepaste wetenschappelijk onderzoek"

In deze studie wordt de Amerikaanse Vogelkers nog volop geprezen als bodemverbeteraar en houtleverancier. Het rapport schetst dan ook duidelijk hoe de verschillende beheerstechnieken en soorten doorheen de tijd evolueerden. Van een duidelijk economisch productiebos naar een natuurgebied. Hetgeen op zijn beurt eveneens te kaderen is in een bredere maatschappelijke context.

Collectie heemkundige kring Hechtel-Eksel

Hoge Kempen

In tegenstelling tot de andere twee deelrapporten is er geen bepaald landschapselement dat de kroon draagt in de hoge Kempen. Dit rapport is dan ook veruit het meest uitgebreid geworden van al de drie rapporten. Thematisch handelt het deelrapport over zowel 'traditionele' als 'moderne' landgebruiken. Waarin het duidelijk wordt hoe moeilijk het wel niet is om een duidelijke grens te trekken tussen de twee concepten. De onderzochte periode is een overgangsperiode en de veranderingen worden dan ook duidelijk naar voren gebracht. Het spreekt voor zich dat de vele thema's die besproken worden in dit deelrapport, ook gelden voor de andere twee regio's.

Ook geografisch breekt dit rapport met z'n grenzen. De grens van het nationaal park hoge Kempen werd meermaals overschreden, hetgeen noodzakelijk bleek te zijn om deze waardevolle informatie te verzamelen. Zo werd bijvoorbeeld de waterhuishouding van de bosbeekvallei onderzocht, als mede heideontginningen in Meeuwen-Gruitrode. Er werden eveneens pogingen ondernomen om bepaalde gebruiken te onderzoeken waarvan de 1ste hand getuigen jammer genoeg reeds verdwenen bleken te zijn. Herders zijn daar een voorbeeld van. De meeste herders bleken echter al de boeken te hebben neergelegd in de jaren 30 van de vorige eeuw. Het spreekt voor zich dat er geen nog levende herders gevonden konden worden. Desondanks is de beperkte informatie van tweede handsgetuigen toch uitgewerkt en aangevuld met literatuur.

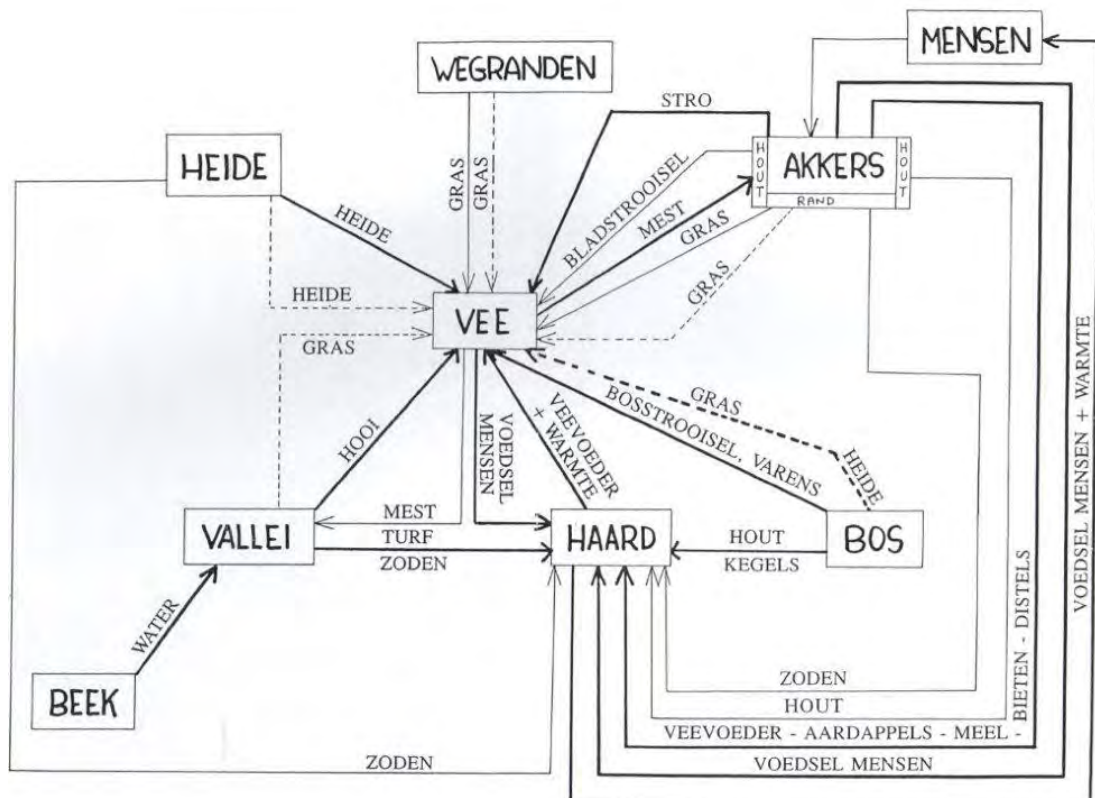
Collectie heemkundige kring As.

Het traditionele landschap.

Zoals hierboven reeds werd aangegeven is het de bedoeling van dit project om bij te dragen aan de kennis van het sterk veranderde Limburgse landschap. Om deze verandering correct te kaderen moeten we weten waarvan we komen. Hoe controversieel de term 'traditioneel' landschap ook is (zie hierboven) zullen we toch een poging ondernemen om de landschappelijke situatie van de Limburgse Kempen te beschrijven voor de veranderingen van de jaren 50-60.

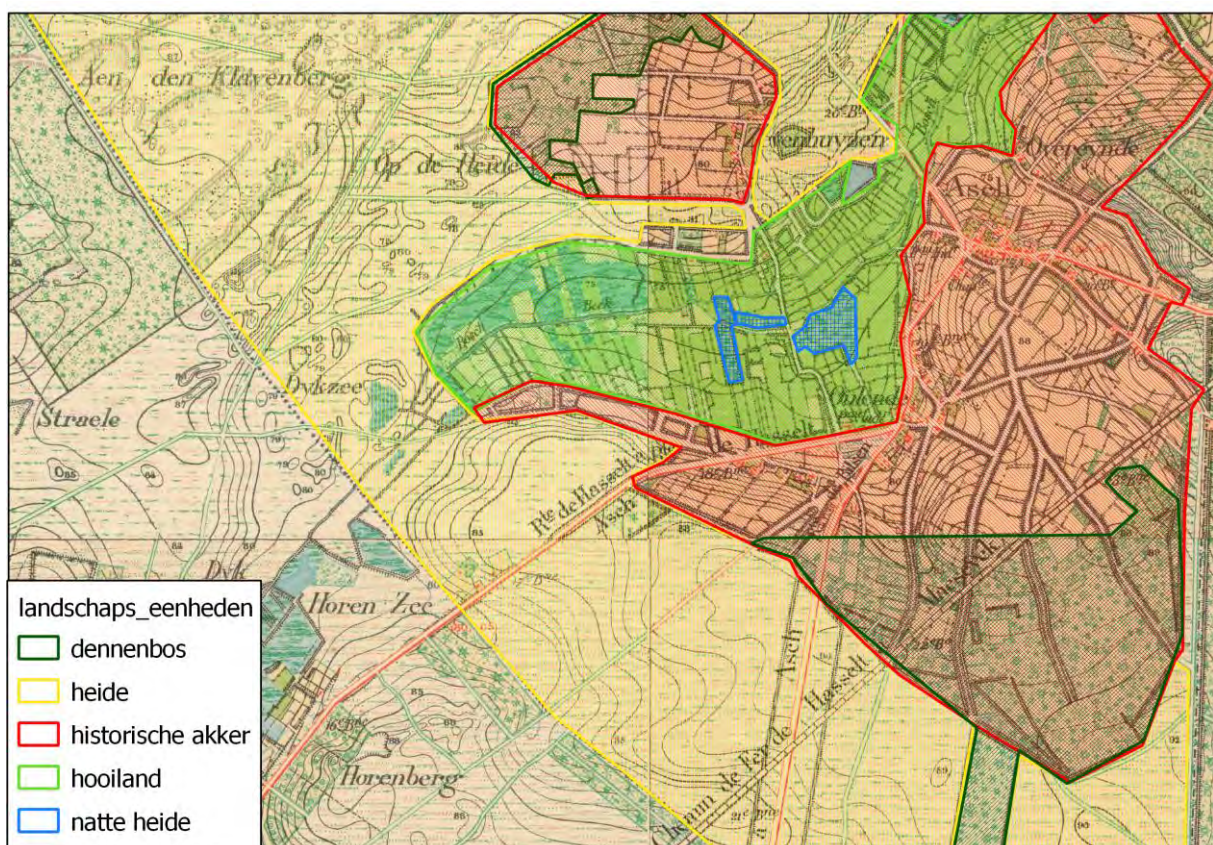
Het landschap van de Kempen wordt hier benaderd als een cultuurlandschap. Elk agrarisch landschap wordt in stand gehouden omdat boeren en boerinnen er zowel dag op dag als op jaarbasis een aantal activiteiten in uitvoeren. Achter elk agrarisch landschap zit een etno-ecosysteem. Een etno-ecosysteem is een deels door de mens gestuurd ecosysteem, waar de mens zelf deel van uitmaakt. Een etno-ecosysteem veronderstelt het bestaan, en bestaat bij de wijziging, van enkele natuurlijke ecosystemen binnen een ruimtelijke eenheid (Burny, 2013). De activiteit van de agrariërs in elke landschappelijke en/of functionele eenheid hangt samen met activiteit in andere eenheden. Dat was niet anders in de zgn. "traditionele" landschappen van de Limburgse Kempen, waarvan de oudste foto's pas dateren van de eerste jaren van de twintigste eeuw.

Via een grote reeks gesprekken (Burny, 1986, 1999, 2012, Burny onuitgegeven data, en Zwaenepoel et alii, dit rapport) met oudere boeren en boerinnen op en rondom het Kempisch Plateau kwam een goed beeld tot stand van de materiaal- en energiestromen tussen de verschillende grote ruimtelijke en functionele eenheden van de Limburgse Kempen zoals dat gangbaar was tot ca. 1950 (Burny, 1986, heruitgegeven in Burny, 2013: 292 en hier bijgevoegd).

Belangrijke ruimtelijke, tevens functionele eenheden waren de heide, de beek, het hooiland in de vallei, de akkers. Belangrijke functionele eenheden die geen ruimte innemen waren het vee, de haard en de mensen zelf. Het vee produceerde fecaliën die als grondstof dienden voor de aanmaak van mest voor de akkers. De akkers leverden voedsel voor mens en vee. De haard gaf warmte dat diende in huis en keuken. Water uit de beek werd onder meer tot nut gemaakt bij het bevoeien van grasland. Uit de vallei haalde men hooi dat diende als wintervoedsel voor het vee. Het vee leverde voedsel en jong vee. De heide diende als weidegrond voor vee en uit de heide haalde men grote hoeveelheden struikheidetwijgen als stalstrooisel. Men sneed geen zoden uit de droge heide met Struikheide, wel uit de vochtige heide met Dophei. Deze laatste waren brandzoden voor de haard.

Landschappelijk zag dit etno-ecosysteem er als volgt uit. Op onderstaande kaart uit 1871 zien we de verschillende landschappelijke eenheden. De hooilanden zijn duidelijk te herkennen aan hun lange smalle percelering haaks op de beek. De droge heide was bij uitstek de grootste landschappelijke eenheid. Vanuit het dorp zien we naar het zuiden verschillende wegen als vingers naar de heide toetrekken. Deze wegen waren ingesloten door een houtwal met hakhout. We moeten wel opmerken dat deze kaart uit 1871 al reeds een situatie aangeeft van een landschap onder verandering. In het zuiden zien we immers hoe de -vanuit het dorp- verst gelegen akkers, reeds bebost zijn met naalddhout. Eveneens is in het uiterste zuiden een naalddhoutontginning op de heide te zien.

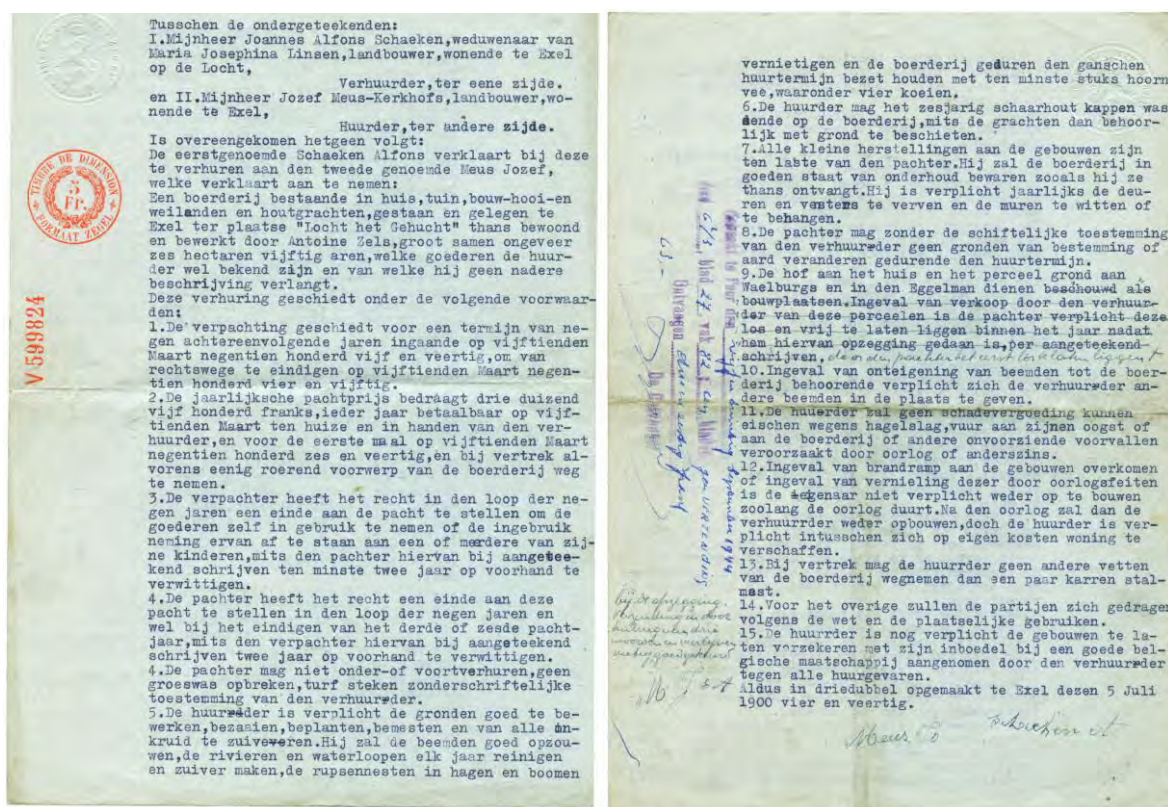

Dit is zogenaamde 'traditionele' landschap waarvan we in dit onderzoek vertrekken. Een 100% cultuurlandschap dat volledig in relatie stond met de overlevingsstrategieën van de mens die het landschap bewoonde. In de literatuur wordt dit etno-ecosysteem weleens omschreven met de term 'potstaleconomie'. Deze term gaat iets te kort door de bocht aangezien ze de nadruk legt op één enkel onderdeel van het veel grotere etno-

ecosysteem in de Kempen. Een potstal is een stal met een uitgegraven bodem waarin de fecaliën van het vee werd vermengd met organisch materiaal uit de heide of andere delen van het landschap. Dit mengsel werd vervolgens uit de stal gehaald en uitgestrooid over de akkers als bemesting.

Het 'traditionele' systeem dat hierboven werd beschreven was echter reeds voor de jaren 50-60 grondig aan het veranderen. Zo waren er grootschalige dennenaanplantingen, de viskweek werd reeds met een industrieel karakter uitgevoerd. Bepaalde 'traditionele' gebruiken waren al verdwenen of enkel gekend uit tweede hand, zoals bijvoorbeeld hakhout, herders of het gebruik van weterringen. Andere 'traditionele' gebruiken werden dan weer zonder probleem toegepast in moderne landschappen. Het verzamelen van strooisel ging gewoon door nadat de heide werd omgezet tot dennenbos. De succesvolle viskwekers maakten gebruik van hun 'traditionele' kennis aangevuld met moderne technieken om hun vijvers te runnen.

Maar ondanks het feit dat het 'traditionele' landschap en haar gebruiken reeds aangepast waren, konden we wel vaststellen dat 'traditionele' gebruiken nog alom vertegenwoordigd waren in het dagelijkse leven tot het midden van de 20ste eeuw. Zo bewijst ook onderstaand pachtcontract van een boerderij uit Hechtel-Eksel in 1944.

Paragraaf 5 en 6 hebben het bijvoorbeeld over:

"De huurder is verplicht (...) de beemden goed opzuwen, de rivieren en waterlopen elk jaar reinigen en zuiver maken. (...) De huurder mag het zesjarig schaarhout kappen (...) mits de grachten dan behoorlijk met grond te beschieten"

Grachten in de lokale terminologie zijn de typische houtwallen van de Kempen, die vaak met eikenhakhout (schaarhout) begroeid waren. De grondeigenaar van de boerderij

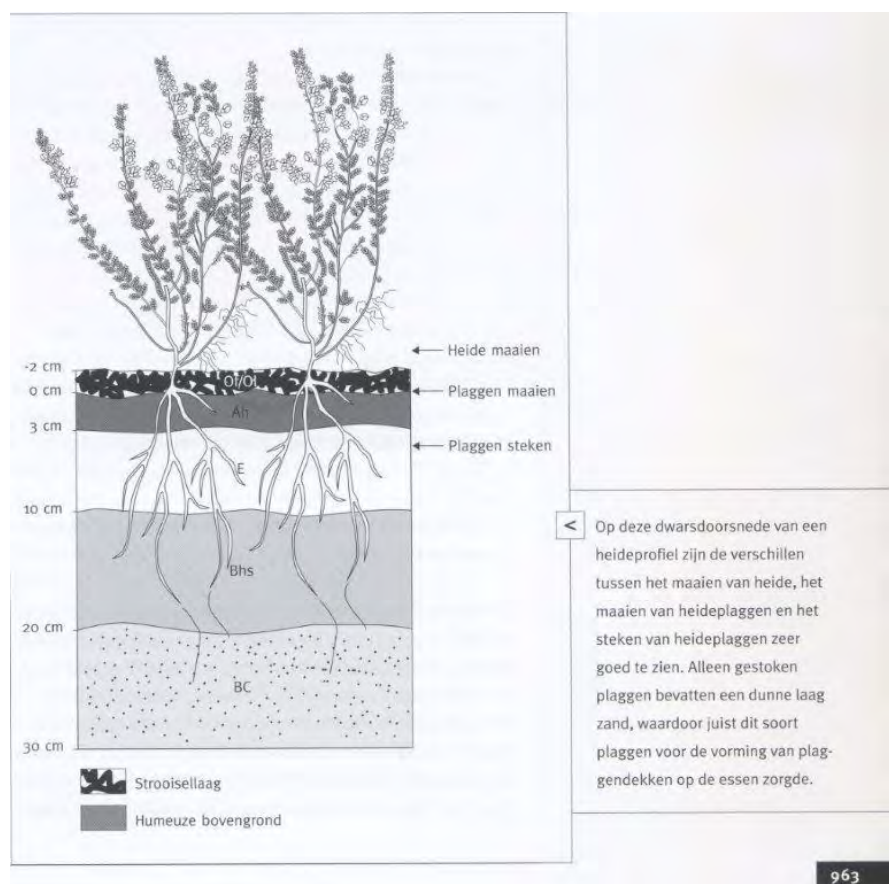
bedoelde hiermee dat de pachter het hakhout (schaarhout) om de 6 jaar mocht afdoen, maar hij moest de wallen dan wel terug ophogen met aarde.

Zoals we later zullen zien werden de zo typische houtwallen nauwelijks nog becommentarieerd in de interviews. Veel zegslui kennen ze nog amper. Anderen zien ze wel voor zich, maar herinneren er zich nauwelijks het gebruik van. Het contract bewijst echter dat ook deze praktijk rond het midden van de 20ste eeuw nog de moeite waard was om op te nemen.

Ten slotte moeten we ons nog kort buigen over een prangend probleem in de literatuur over de techniek waarmee de boer organisch materiaal uit de heide haalt.

Hier moet nadrukkelijk verwittigd worden voor het gebruik van een verspreide term. In welhaast elke tekst die ambieert info te geven over een "traditioneel beheer" van heide en heidelandschappen leest men stevast een variant op het volgende "de heide leverde mest onder de vorm van plaggen".

Het is slechts bij grote uitzondering dat een auteur de moeite doet om een definitie te geven van wat hij/zij onder "plag" verstaat. Een zeldzaam voorbeeld is te vinden bij Spek,(2004) bij zijn werk over het Drentse landschap.

Deze auteur toont een profiel van heidebodem en droge heidevegetatie (Struikheide) daarboven. Het niveau waarom hij heidemaaien situeert komt overeen met de hoogte waarop in de Limburgse Kempen in de twintigste eeuw de boeren heidetwijgen als veevoeder met een korte zeis afmaaiden. Verder maakt deze auteur een verschil tussen "plaggen maaien" en "plaggen steken". Het niveau waarop hij plaggen maaien situeert is het niveau waarop in de Limburgse Kempen struikheidetwijgen met een zgn. vlagzeis

werden gekapt (détails van werktuig en werkwoorden bij Burny, 1999: 38-41). De activiteit die hij "plaggen steken" noemt, heeft in de Limburgse Kempen onder struikheidebegroeiing nooit plaats gehad. Mensen hebben de spierkracht niet die nodig zou zijn om zo hard in de grond, tussen de heidewortels en door een vaak grindhoudende bodem te steken. Noch in het Openluchtmuseum te Bokrijk, noch in het Nederlands Openluchtmuseum in Arnhem is een werktuig te vinden waarmee men op die diepte en door zo'n bodem kan steken noch hakken.

De auteurs van dit werkstuk zijn van mening dat er nooit anorganische materiaal zoals zand uit de heide is gehaald, meegevoerd naar de potstal en vervolgens verspreid is geweest op de akkers. Het gebruik van de zgn 'zandplaggen', waarin zowel de heidestuiken als het zand van de bodem werd uitgestoken, heeft althans voor in de Limburgse Kempen nooit plaatsgevonden. Hier gaan we ervanuit dat enkel organisch materiaal van de heidestruiken werd meegevoerd en de zandbodem in de heide ongestoord bleef liggen.

Zou men aanvaarden dat eertijds in de Kempen wel massaal dergelijke Drentse "zandplaggen" zijn gestoken, dan stellen zich een aantal extra problemen. Bij een langdurige behandeling van de gemene heide op de manier zoals door Theo Spek getoond wordt (zgn "plaggen steken") dan zou men in de heide geen of zeker geen volledige podzolen meer aantreffen. Alle prehistorische werktuigen en afslagen die op tal van plaatsen verspreid inde heide te vinden zijn, zouden moeten zijn afgegraven met de "plaggen" en zouden in de aangezande akkerbodems moeten liggen. Er zijn uitgesproken heidedorpen, zoals bijvoorbeeld Eksel, waar de zgn. "plaggenbodems" nagenoeg geheel ontbreken. Er zijn dorpen aan de oostzijde van het Kempisch Plateau – Opgrimbie en Rekem – waar men goed weet dat zoals elders massaal struikheidetwijgen uit de heide op de plateauflank gekapt zijn. Die vervolgens zijn getransporteerd naar runderstallen en van daar uit naar akkers op lemige grond op de middenterrassen van de maas. Daar ontbreekt op de bodemkaarten elk spoor van een aanzanding die men een "plaggenbodem" zou kunnen noemen. Er zijn tal van plaatsen in de Limburgse Kempen waar de akkers, ook in "oude" complexen, nu niet als de grote Drentse essen te zien zijn, maar waar ze bestaat uit clusters bolle akkers. De Belgische pedologen hebben het kunstmatig karakter van de "ondiepe antropogene humus-A" laag van de akkers in de Kempen nooit ontkent. Maar wat betreft de genese ervan zijn ze zeer voorzichtig.

Literatuur inleiding:

- Antrop, M., (2003). Continuity and change in landscapes. In: Mander, Ü. and Antrop, M. eds. Multifunctional landscapes. Vol 3. Continuity and change. WIT, Southampton, 1-14. Advances in ecological sciences vol. 16
- Austad, I., (2000). The future of traditional agriculture landscapes: retaining desirable qualities. In: Klijn, J. and Vos, W. eds. From landscape ecology to landscape science. Kluwer Academic Publ., Dordrecht, 43-55
- Burny, J. (1999). Bijdrage tot de historische ecologie van de Limburgse Kempen (1910-1950). Natuurhistorisch Genootschap in Limburg XLII(1), Maastricht.
- Jacobs, S. (2004). Een kwalitatief-analytische bijdrage tot de historische ecologie van de dijken in het Meetjeslandse krekengebied. Licentiaatsverhandeling, ingediend tot het behalen van de graad van licentiaat in de biologie, Universiteit Antwerpen, 82 p.
- Jarych, R. (2011). De stille devolutie: een terreinonderzoek naar de daadwerkelijke verdwijning van de gemene gronden op microniveau in de gemeentes Genk, As en Opglabeek in de 19de eeuw. Licentiaat in de geschiedenis, Vrije Universiteit Brussel, 186 p.
- Leeuwis, C. (2000). Voorbij het onderscheid tussen experts en liken. Over de rol en betekenis van expertise in participatieve processen. Pedagogiek 20(4).
- Miedema, S. (1988). Kwalitatieve en kwantitatieve methoden van pedagogisch onderzoek: Enkele invalshoeken. Nederlands tijdschrift voor Opvoeding, Vorming en Onderwijs 4: 263-272.
- Nazarea, Virginia (1999). Ethnoecology: Situated Knowledge/Located Lives. Tucson: The University of Arizona Press
- Neis, B., Schneider, D.C., Felt, L., Haedrich, R.L., Fischer, J. en Hutchings, J.A. 1999. Fisheries assessment: what can be learned from interviewing resource users? Canadian journal of Fisheries and Aquatic Science 56, 1949-1963.
- Peeters, V. (2000). Kwalitan 5.0 Gebruikershandleiding. Afdeling Methoden, Katholieke Universiteit Nijmegen, Postbus 9104, 6500 HE Nijmegen, e-mail: info@kwalitan.net, 198 p.
- ROGISTER J.E. (1959) : Ekologische en Bosbouwkundige Kartering van het Domein Pijnven, Ministerie van Landbouw, Bestuur van Waters en Bossen, proefstation van waters en bossen, Groenendaal.
- Schuyten, G. en Ferla, J. (2002). Modellen van empirisch onderzoek, module 3: het kwalitatief interview.
- Segers, Y., Van Molle L., & Vanpaemel G., (2004): "In de greep van de vooruitgang." In: Segers, Y & Van Molle L., : Leven van het land, boeren in België 1750-2000. Deel II. 2004, pp 49-109.
- Smaling, A. (1987). Methodologische objectiviteit en kwalitatief onderzoek. Swets&Zeitlinger.
- Spek, Th. (2004). Het Drentse esdorpenlandschap, een historisch-geografische studie. Utrecht, Matrijs, twee delen en een atlas
- Van IJzendoorn, M.H. en Miedema, S. (1986). De kwaliteit van kwalitatief onderzoek. Pedagogische studiën 63, 498-505.
- Van IJzendoorn, M.H. (1988). De navolgbaarheid van kwalitatief onderzoek: Methodologische uitgangspunten. Nederlands tijdschrift voor Opvoeding, Vorming en Onderwijs 4 (280), 288.

Zwaenepoel, A., Termote, J., Cosyns, E., Vanhecke, L., Van Ormelingen, J., Derycke, A. & Vandamme, D. (2009). TWOL-Onderzoek naar historische wijzigingen in milieu-omstandigheden en beheer van de overstromingsgraslanden in IJzer- en Handzamevallei ten behoeve van het natuurbeheer en de natuurontwikkeling. 3 delen, 1484 p.

Zwaenepoel, A. & Verhaeghe, F. (2011). (Red.). De broeken van de IJzer- en Handzamevallei. Uitg. OC-ANB, XIV + 350 p.

Zwaenepoel, A. (2012). De broeken van de IJzer- en Handzamevallei. Land in Zicht 81 (1): landschap katern 1-8.

Conclusie

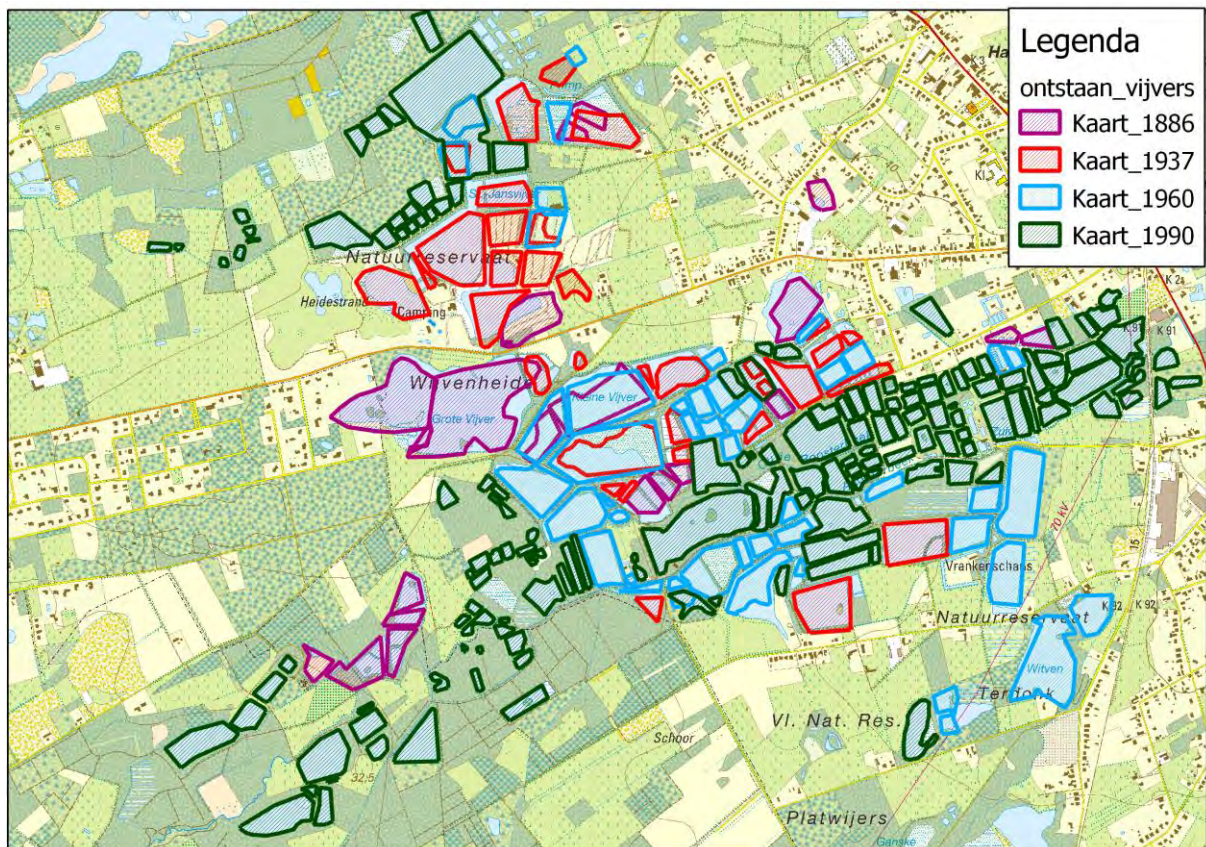
In de drie bovenstaande rapporten zijn een hele resem interessante ontdekkingen naar voren gekomen. Zo leerden de mondelingen getuigenissen van oude boeren, overgeleverd via de oudste houtvesters, ons dat de boeren bij voorkeur Wintereik in hakhout omzetten, eerder dan Zomereik. Wintereik droeg namelijk minder eikels en die waren belangrijk als voedsel voor de varkens. Maar ook hoe veel greppels in droge naaldbossen niets met drainage te maken hebben, maar alles met de aanleg van het naaldbos, waarbij de dennen gezaaid werden en overdekt met de aarde uit de greppeltjes die daartoe op werpafstand van elkaar gegraven werden.

De auteur van het deelrapport Hoge Kempen kon tevens waarschuwen voor de dreiging van een uit zijn context getrokken natuurberheer. Langs de Bosbeek in Opoeteren bijvoorbeeld werd een slechts 50 jaar oud elzenbroek in de Molenwetering en Schanswetering als Europees habitat opgenomen, terwijl het 600 jaar oude graslandbeheer tussen de oude en de nieuwe beek en het 150 à 200 jaar oude bewateringsbeheer hiermee genegeerd werd. We willen hiermee uitdrukkelijk het belang van een correcte historische kennis van een te beheren gebied onderstrepen. In dit geval zou een vollediger inventarisatie van de Bosbeek op oud landgebruik toelaten meer gefundeerde keuzes te maken bij landschaps- op vegetatietypes die te behouden of niet te behouden zijn.

Het onderzoek van de wijers bracht ons vooral veel technische kennis bij over het beheer van de vijvers tijdens de overgangperiode van een extensieve naar een intensieve visteelt. De vijvers waren duidelijk gestoeld op eerder 'traditioneel' beheer maar was in de onderzochte periode al aanzienlijk beïnvloed door moderne technieken. Ook werd meer duidelijkheid gebracht over de relatief moderne ontstaanswijze en periode van de vijvers.

Een ontstaansgeschiedenis die vaak terug is te vinden in de literatuur vertelt dat de vele vijvers in het Wijergebied die nu als viskwekerijen door o.a. de firma Vandeput worden uitgebaat ontstaan zijn door turf en ijzererts te ontginnen in de 19de eeuw. Bijvoorbeeld de vijvers van Bokrijk en de Dautevijvers in Diepenbeek zouden hun ontstaan danken aan deze 19de eeuwse ontginningen. Dit onderzoek toonde echter aan dat het overgrote gedeelte van de huidige vijvers te Zonhoven pas in een later stadium in die hoedanigheid gebruikt werden. Zo wisten de zegspersonen dat na het uithalen van ijzererts en turf de grond werd geëffend en omgevormd tot hooiland. Maar omdat de mijnen moesten betalen voor de concessie van gronden, maakten ze zich graag van deze belasting af door percelen hooiland van de boeren op te kopen. Ze kwamen zo in bezit van grote hoeveelheden percelen naarmate de boeren er minder interesse voor hadden. Na de sluiting van de mijnen werden veel van deze hooilanden verkocht aan de viskwekers die met machines vijvers ervan hebben gemaakt. Dat gebeurde nog in de jaren 1985-1990.

Hoewel er zeker een traditie van vijvers aanwezig waren in de Wijers heeft dit rapport aangetoond dat we goed moeten oppassen met de ouderdom van een groot aantal van de vijvers. De kaart onderaan laat ook duidelijk zien dat het overgrote meerderheid van de aanwezige vijvers gegraven zijn in de 2de helft van de 20ste eeuw.

Over het bosland werd eveneens relevante informatie gevonden over de daadwerkelijke technieken van het bosbeheer. Naar een groter kader toe vertelt de geschiedenis van het bosland ons iets over de interactie tussen de zogenaamde 'traditionele' en 'moderne' gebruiken van het landschap. Langs de ene kant de op van vader op zoon doorgegeven kleinschalige extensieve productie tegenover de op wetenschap en moderne technieken geschoeide hoge intensieve productie.

In de van oudsher bosarme omgeving was er immers geen traditie van bosgebruiken – er was simpelweg geen of nauwelijks bos. De bosgebruiken vinden dus ofwel hun oorsprong in bestaande tradities die ook in het heidelandschap aan bod kwamen (bosbessen groeien ook op de hei, hei maaien,... hout sprokkelen en brandhout mutteren gebeurde ook met het hout afkomstig van houtkanten. De jacht gebeurde al op de heide en verplaatste zich later ook naar het bos. In die zin ging de landschapswijziging gepaard met zowel het behoud van een aantal tradities, maar uitgevoerd in een andere landschappelijke context. M.a.w. traditionele gebruiken werden gewoonweg getransponeerd in moderne landschappen.

Anderzijds zijn er bosgebruiken die van elders afkomstig waren, hetgeen weer tekent is voor de maatschappelijke veranderingen in de onderzochte periode. Het meest illustratief in dit verband is de pluk van boschampignons door Oost-Europeanen, Walen, bewoners van de Oostkantons en Duitsers. De immigratie naar het Limburgs steenkool bekken was al goed onderweg in de jaren 50-60 van de vorige eeuw. Zelfs bosgebruiken in een dennenbos in het afgelegen Eksel getuigde van deze significante maatschappelijke verandering.

Het rapport leerde ons eveneens iets over de personen die gebruik maakten van moderne productietechnieken. In de literatuur wordt er geheel in navolging van de

fysiocratische gedachte vanuit gegaan dat bijvoorbeeld ontginningen van heide, gedaan werd door vaak gegoede personen die niet afkomstig waren uit de regio. Het archetype van het fysiocratische gedachtegoed werd het best verwoord door de twee landbouwingenieurs Joigneaux en Delobel in het midden van de 19de eeuw.

*"L'oeuvre de progrès tout entière reste à la charge des hommes d'élite et des personnes étrangères à la région Campinoise"*³

In de realiteit bleek de plaatselijke bevolking helemaal niet weigerachtig te zijn tegen het gebruik van modern technieken. Grote ontginningswerken werden zowel gedaan door extern gestuurde staatsinitiatieven zoals het Pijnven, als door plaatselijke landbouwers zoals Pieter Willems die hectaren heide omzette in grasland.

Ook het industrieel exploiteren van vijvers werd zowel gedaan door de visserijcommissie in Bokrijk als door de familie Vandeput die al eeuwen in het vak zaten. Het belang van traditionele kennis mag bij deze niet onderschat worden. Zo was er bij de familie Vandeput expliciet gevraagd welk vishandboek of "Traité de Pisciculture" men in de familie had. Waarop de zegsman beweerde dat er geen was, maar de kennis van vader op zoon werd doorgegeven. Ironisch genoeg bleek de visserij commissie minder "succesvol" te zijn dan de Zonhovense viskwekers. Deze families hadden in de beginjaren van de twintigste eeuw reeds een grote en bloeiende visteelt- en visvijverbouwbedrijf opgezet. Ze gaven toen al commerciële brochures uit (zie afbeelding), voerden vis uit in een grote zone binnen en buiten België en ze stonden op handelsbeurzen tot in Sint-Petersburg, Rusland. Hoewel het niet is vernomen, bestaat er volgens de auteur van het deelrapport geen twijfel dat bij de intensivering van de visteelt na de jaren 1960 ook door de Zonhovense vistelers gebruik moet zijn gemaakt van nieuwe wetenschappelijk info. Traditie en moderniteit stroomden dus vaak door elkaar heen.

³ JOIGNEAUX (P.) & DELOBEL (L.): *L'agriculture dans la Campine*. 1859, p 10. "Het werk van de vooruitgang is volledig voor de elite en aan mannen die vreemd zijn aan de Kempische regio."

De voornaamste les die uit de bovenstaande rapporten naar het huidige natuurbeheer toe kan brengen is het correct inschatten van de te snel gemaakte dichotomie tussen moderniteit en traditie. Het idee van het statische eeuwige landschap is dan ook diep geworteld in onze psyche. De vroeg 20ste eeuwse landschapsschilders en landschapsfotografen als Massart als meest bekende protagonisten van dit idee. Maar al te vaak spreken natuurbeheerders dan ook van 'herstelprojecten'. Alsof het landschap eeuwig was tot de moderniteit van de desastreuze jaren 50-60 in gang werd getrokken, alles grondig verstoorde en we het nu mooi terug kunnen herstellen. Alsof we het landschap kunnen lijmen als de scherven van een kapot gevallen vaas.

Niets is echter minder waar, het landschap heeft altijd in beweging gestaan en heeft constant veranderingen ondergaan. Ieder 'herstelproject' is niets meer dan een creatie van een nieuw landschap in een hedendaagse setting waarin we bepaalde aantrekkelijke kenmerken uit het verleden transporteren. Kenmerken die vaak deel uitmaakten van een veel groter systeem, en nu zonder dat systeem, geen enkel nut meer hebben buiten de creatie op zich. De auteurs waarschuwen ook dikwijls voor de illusie te denken dat men een landschap statisch kan vasthouden in een bepaald stadium dat wij nu esthetisch, interessant, of nuttig vinden. Belangrijk is het besef dat landschap NIET statisch is, er is duidelijk een evolutie merkbaar tussen het ancien regime en het huidige landschap. Deze evolutie op zich is de meest waardevolle eigenschap van het landschap en moet bijgevolg correct geduid worden bij ieder project dat met landschap te maken heeft.

Dit wil uiteraard niet zeggen dat zogenaamde 'herstelprojecten' nutteloos zijn. Er is niets mis mee met het creëren van een landschap. De bijdrage tot algemene welzijn van de planeet en haar bewoners is op zich al een nobel doel, losstaand van de vele andere voordelen die een grotere biodiversiteit met zich meebrengt. Dit onderzoek leert ons echter om omzichtig en respectvol met het landschap om te springen. Haar ontwikkelingsprocessen beter te begrijpen en ze mee opnemen in haar verdere ontwikkeling. Zonder uit het ook te verliezen dat een landschap constant onderhevig is aan veranderingen, zodat zelfs het meest historische landschap samengevat kan worden door een citaat van de Franse landschapshistoricus Gerard Chouquer:

"Il n'y a que du contemporaine"

01.

HISTORISCHE ECOLOGIE IN LIMBURG
DE LAATSTE GETUIGEN... GEHEUGEN VAN HET LANDSCHAP - INLEIDING